

AMID Working Paper Series 25/2002

Skolen – en nøgle til integration af etniske minoritetsbørn?¹

Bolette Moldenhawer
Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik
Københavns Universitet

Jeg skal i det følgende fremlægge et forskningsnotat inden for området skolen og de etniske minoriteter med følgende titel ”*Skolen – en nøgle til integration for etniske minoritetsbørn?*” Der er i opdraget tale om en opsamling og formidling af den foreliggende viden, begrænset til at omfatte danske og relevante udenlandske forskningsresultater fra 1980 og frem til i dag.

Inden for dette område udkom der i serien ”De fremmede i Danmark” i 1993 en bog fra socialforskningsinstituttet med næsten samme titel: ”*Skolen – en nøgle til integration?*” (Just Jeppesen 1993). Bogens formål var tilsvarende ”*at opsamle og formidle eksisterende viden om flersprogede børn og unges skolegang*” (ibid. 14) og desuden ”*at beskrive forskellige synspunkter, der har været fremme i debatten i de senere år med sigte på at nuancere debatten og fremme en mere konstruktiv dialog.*” (ibid. 15). Da vidensopsamlingen i denne bog er baseret på forskningsrapporter, udredninger og forsøgs- og evalueringsrapporter fra perioden 1980 og frem til starten af 1990’erne, vil hovedvægten i det følgende blive lagt på forskningsbaserede undersøgelser fra 1990’erne og frem til i dag.

Sammenlignet med bogen fra 1993, vil fremstillingen i det følgende være af en lidt anden karakter. Formålet er ikke at anvende forskningsresultaterne i en diskussion af gode og dårlige integrationsmodeller i skolen. Formålet er derimod snarere at komme bag om den ofte ideologisk og politisk prægede diskussion og håndtering af etniske minoriteter i folkeskolen og via dette ’rekonstruktionsarbejde’ sætte etniske minoriteters skolegang på begreb, både teoretisk og empirisk. Hovedvægten vil som nævnt blive lagt på de forskningsbaserede undersøgelser og perspektivet for behandlingen af

---

¹ Dette arbejdsrapport er et notat udarbejdet for Akademiet for Migrationsstudier i Danmark i forbindelse med en kortlægning af integrationsforskningen i Danmark siden 1980, udført i opdrag af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Projektet vil blive sammenfattet i en endelig rapport, der forventes udgivet af Ministeriet i løbet af efteråret 2002.

disse vil være relationen mellem strukturelle og kulturelle vilkår i skolen på den ene side og aktørernes praktikker, sprogbrug og betydningsdannelse på den anden side. Når jeg efterfølgende beskæftiger mig med skolen, er det udelukkende folkeskolen. Notatet skal ifølge nærmere vejledning så vidt muligt berøre vores forståelse af begrebet integration, og herunder kunne redegøre for, hvordan denne forståelse er anvendt eller optræder i de undersøgelser og den litteratur, der indgår i notatet. Eftersom skolen i nærværende notat er tæt forbundet med begrebet integration – se blot overskriften – vil jeg indledningsvist knytte en kommentar til, hvordan integration vil blive belyst i notatet. Udgangspunktet for dette er, at vi på et alment plan forholder os til, hvorfor netop skolen opfattes som en nøgle til integration for etniske minoriteter; især hvis integration opfattes som ligeværd og lige muligheder i relationen mellem minoritets- og majoritetsbefolkningen. Ser vi på skolens integrerende rolle ud fra en uddannelses-sociologisk vinkel, er det korrekt, at skolen både i sin historiske og nuværende form har en kombineret socialisations-, kvalifikations- og sorteringsfunktion (Durkheim 1902/1930, 1911/1975). Og på den baggrund har og fortsat vil spille en vigtig rolle for samfundets borgere i almindelighed og for samfundets ”nationale” integration og sammenhold i særdeleshed. Kombineres dette med skolens funktion som yderligere er at fordele og sortere befolkningen efter præstationer og kvalifikationer, ved vi fra utallige undersøgelser, at skolen ikke er den demokratiske og lighedsfremmende instans, den ofte hævdes at være (bl.a. Hansen 1995). Set i det perspektiv er skolens integrerende rolle måske snarere at påføre brugerne en opfattelse af, at skolen dømmes og sorterer retfærdigt, dvs. ud fra personlige kvalifikationer, i stedet for at skabe bevidsthed om hvordan brugernes kompetencer bedømmes efter en ulig fordeling af de færdigheder, der står ved magt. Skolens dominerende opgave er, kunne man sige, at medvirke til – i det skjulte – at den ulige fordeling mellem sociale grupper i samfundet fortsat består gennem at placere ”de bedst egnede” på ”de rette pladser” i samfundets fordelingsstruktur. Ifølge Pierre Bourdieu endda temmelig effektivt, eftersom sorteringen af skolens elever sker via en tilsløring af den ulige fordeling af muligheder i skolen såvel som indflydelse på skolens indre arbejde (Bourdieu & Passeron 1977, Bourdieu m.fl. 1999, Bourdieu 1997a, 1997b, 1984).

Spørgsmålet i forlængelse af dette er således i hvilken betydning skolen integrerer? For det er indlysende, at en stor del af børnenes socialisering til det moderne samfund foregår i skolen. Det er først og fremmest i skolen, at børnene udvikler kundskaber, færdigheder og holdninger, som giver dem status og kompetence til et liv i Danmark. Min synsvinkel i det følgende vil være et dobbelt analytisk blik på, hvordan skolens kulturelle og strukturelle vilkår præger brugerne i samspil med deres baggrunde, forventninger og indstillinger til skolens arbejde og fremtidige muligheder. For at imødekomme skolens rolle som formidler af en ulig fordeling af eleverne muligheder og uddannelseschancer, vil skolens integrerende rolle blive undersøgt ud fra følgende problemstilling: *hvilke muligheder har etniske minoritetsbørn for at positionere sig – kulturelt, socialt og kundskabsmæssigt – inden for rammerne af et majoritetsdomineret skolesystem og -kultur?*

1. Den sproglige tilgang

Den mest gennemgående og fremtrædende forskning i hele perioden har ud fra en sproglig tilgang beskæftiget sig med temaer som differentieret undervisning i to- og flerkulturelle klasser, undervisning i dansk som andetsprog, sproglig tilegnelse og tosprogethed hos de etniske minoritets elever. Diskussionen har typisk drejet sig om, hvordan minoritets elever skal integreres i folkeskolens klasser: I almindelige klasser med kun én, få eller flere minoritets elever, eller i specielle (tokulturelle) klasser? (Moldenhawer 1996). Samme problematik har ligeledes præget store dele af det pædagogiske udviklingsarbejde i perioden. Her tænker jeg både på flerårige forsøg med tokulturelle klasser (bl.a. Normann Jørgensen og Holmen (red.) 1990, Clausen og Moldenhawer 1993) og forsøg med dansk i multikulturelle klasser (Københavns Skolevæsen 1995, Århus Skolevæsen 1991, 1993). Forsøgene omtales i Just Jeppesens bog fra 1993, hvor der især fokuseres på diverse aktørers holdninger (lærere, skoleledelse, politikere, etc.) til de forskellige ordninger. I denne sammenhæng er fokus på spørgsmålet om, hvilken betydning en høj eller lav koncentration af etniske minoritets elever i skolens klasser har for deres tilegnelse af dansk og for deres skolegang og sociale liv i det hele taget.

Bogen efterlader en forestilling om, at der findes en sprogstrid mellem de aktører på den ene side, der går ind for at etniske minoritets elever placeres i sproggrupper; hvor undervisningen med inddragelse af tosprogede lærere sigter mod en kontinuerlig tosproglig udvikling. Og de aktører på den anden side, der går ind for, at de minoritets elever placeres i almindelige klasser – helst i et begrænset antal – af hensyn til deres tilegnelse af gode kundskaber i dansk.

Anne Holmen har i en artikel *Flere veje til dansk?* (1994) foretaget en grundig behandling af præcis denne debat, og de misforståelser, den efterlader kundskabsmæssigt, ud fra en danskfaglig og sprogpædagogisk vinkel. Hun interesserer sig først og fremmest for ”*hvordan deltagerne i debatten forestiller sig, at dansk tilegnes*”, og ser nærmere på ”*intentionerne bag udviklingsarbejderne*” og vil ”*søge at placere dem i en større uddannelsespolitisk sammenhæng.*” (ibid. 153).

Holmen påviser en manglende sammenhæng mellem lærernes ideologiske og pædagogisk/faglige begrundelser og beskrivelser af praktikken. Forholder man sig til de indholdsmæssige beskrivelser af danskundervisningen i de multikulturelle klasser, hvor lærerne af forskellige grunde tager afstand fra begrebet dansk som andetsprog og for at bruge minoriteternes modersmål, er det svært at forstå, hvorfor der er tale om to forskellige vinkler på undervisningen; ”*Umiddelbart ligger der ikke i begrebet dansk som andetsprog noget, der er uforeneligt med danskundervisningen i multikulturelle klasser.*” (ibid. 159). Holmen nævner f.eks. den vægt, der lægges på elevernes aktive deltagelse i kommunikative aktiviteter, hvilket lærerne tager højde for via såkaldte ”sprogprovokerende” situationer. Samt nævner hvorledes lærerne sigter mod at udforme en ”konkret, handlepræget undervisning” i valg af emner, materialer og arbejdsformer. Konklusionen er, at der langt hen ad vejen er tale om didaktiske principper i undervisningen, som ikke er i strid med en forskningsbaseret viden om andetsprogs-

pædagogik og andetsprogstilegnelse. Det, der derimod undrer, er misforholdet mellem *”beskrivelsen af praksis og de indledende skole- og sprogpoltiske betragtninger, der fremstår som rationalerne bag undervisningen. Her fares voldsomt frem, bl.a. mod tosproget undervisning, mod inddragelse af de flersprogede elevers modersmål i undervisningen, mod det at anlægge en etnicitetsbetragtning på sproglige mindretal og mod forskeres rolle i beskrivelsen af undervisningspraksis.”* (ibid. 161-162).

Den manglende sammenhæng mellem beskrivelser af undervisningen og den ideologiske grundholdning i forsøgene med danskundervisning i multikulturelle klasser betyder efter min vurdering en øget opmærksomhed på den viden, vi formidler. Desto mere kompleks en virkelighed, desto sværere bliver det at komme med lette løsninger på virkelighedens håndtering i praksis. Og desto sværere bliver det at skabe en formidling mellem teoretiske landvindinger og de praktiske anvisninger. Andre forskere i tosprogethed og andetsprog har også været inde på denne problematik og hævder, at de som fagområde har haft et problem med at formidle deres resultater til folk uden for deres forsknings- og fagkreds (Hvenekilde m.fl. 1996). Det resultat, der ifølge Hvenekilde m.fl. har været særdeles svært at formidle er, at modersmålsundervisningen kan være en støtte og ikke en konkurrent for andetsprogstilegnelsen – det virker nemlig ikke umiddelbart rimeligt, hvis man, som mange, forestiller sig hjernen som en beholder med en begrænset plads (ibid. 3-4). Forskningens anvisninger er generelt vanskelige at have med at gøre, fordi de sjældent kan oversættes direkte til undervisningsmodeller, samtidig med at de stiller krav om både omfattende planlægning, nysgerrighed og mod til at finde kreative og utraditionelle løsninger.

Noget tyder imidlertid på, at de seneste udviklingsarbejder har tilnærmet sig den forskningsbaserede viden om tosprogethed (Undervisningsministeriet 1995, PLS Consult 1996, Vidø og Ziegler 1995).² I forbindelse med de problemer der antages at være med at integrere minoritets elever i folkeskolen, understreger forfatterne i de eksterne evalueringer, at problemerne ikke er snævert etniske, sproglige eller kulturelle, men i lige så høj grad socio-økonomiske. En eventuel diskussion om fordeling af minoritets- og majoritets elever skal ifølge forfatterne også dreje sig om, hvordan man opnår en anden fordeling af majoritets elever med eller uden sociale problemer på de skoler, der i forvejen rekrutterer minoritets elever. Der er hos forfatterne ingen nødvendig forbindelse mellem en opfattelse af fordeling (spredning kontra samling) og integration (herunder minoritets elevernes sproglige, faglige og sociale tilpasning). Med hensyn til efter hvilke kriterier minoritets eleverne skal placeres i folkeskolens klasser, foreslår man, at de integreres i sproghomogene grupper i klasser med et flertal af majoritets-

---

² Her tænker jeg på evalueringen af integrationsprojektet, iværksat under Byudvalgets handlingsplan i 1993, punkt 26 der specifikt rettede sig mod tosprogede elever i folkeskolen, hvor man bl.a. kunne læse følgende: ”Regeringen finder, at de fremmedsprogede elevers og de danske elevers indlæring af dansk er et så vigtigt hovedmål for folkeskoleundervisningen, at der må skabes grundlag for en mere hensigtsmæssig fordeling af fremmedsprogede elever inden for en kommune og imellem nabokommuner...” Arbejdet udmøntede sig i et lovinitiativ om et 4-årigt udviklingsprogram med det resultat, at regeringen fra 1994-1998 afsatte 100 mio. kr. for at støtte lokale initiativer, der ville fremme en anderledes fordeling af tosprogede elever. PLS Consult stod som ekstern evaluator for en totalundersøgelse af det omfattende integrationsprojekt.

elever. Dette af hensyn til både børnenes tryghed og selvværdsfølelse og lærernes tilrettelæggelse af undervisningen. Lærerne må ifølge forfatterne have de nødvendige kvalifikationer til at undervise i klasser med minoritets elever, og der må ansættes et passende antal tosprogede lærere (Vidø og Ziegler 1995).

Tendensen til at ville integrere minoritets elever i sproggrupper går igen i de pågældende integrationsprojekter: ”Oftentimes er det ønsket om at samle homogene sproggrupper for at kunne inddrage tosprogede lærere.” (Undervisningsministeriet 1995: 30). I de eksterne evalueringer fremhæves det som en fordel for minoritets eleverne, hvis de integreres i skolen via tilknytning til andre elever med samme modersmål og kulturel baggrund. Forfatterne udtaler sig derimod ikke direkte om, hvorvidt minoritets elevernes integrering skal ske via modersmålsundervisning på bekostning af – eller som supplement til – undervisning i og på dansk. Men eftersom de eksterne evalueringer hverken anbefaler spredning af minoriteterne af hensyn til deres integration eller ser noget problematisk i minoriteternes integration i sproggrupper, kan det opfattes som en begyndende opblødning af den påståede sprogstrid.

Konklusionen på det foregående er, at vi – af hensyn til klarheden og stringensen i vidensproduktionen – bør undgå en sammenblanding af forskellige vidensområder: forskningsbaseret viden, uddannelsespolitiske ideer og interesser, skolens funktioner og vilkår og endelig lærernes holdninger til integration og undervisning af etniske minoritetsbørn. Der må nødvendigvis være forskel på at skulle formidle diverse *holdninger* til fordeling af minoritetsbørn, tosproget undervisning og modersmålsundervisning – som ud fra diverse aktørers situation og position kan være nok så velbegrundede - og skulle formidle en *forskningsbaseret indsigt* i, hvordan undervisningen tilrettelægges ud fra en hensyntagen til alle børn – inklusiv minoritetsbørn. Ikke mindst fordi der er en omfattende international forskning og tilsvarende danske undersøgelser, der beskæftiger sig med hvordan elever med forskellig baggrund tilegner sig et andetsprog (bl.a. Andersen 1994, Gimbel 1992, 1994, Gimbel m.fl. 2000, Holmen 1993, Holmen & Normann Jørgensen 1993, Laursen 1992, 2001, Møller m.fl. 1998, Skutnabb-Kangas m.fl. (red.) 1993, Quist 1998).

2. Undervisning af etniske minoritets elever – med vægt på sproget

Jørgen Gimbels undersøgelse ”*Undervisning af tyrkiske elever i Køge Kommune*” (1994) beskæftiger sig mere konkret med, hvordan den forskningsbaserede viden om andetsprogstilegnelse kan omsættes i en pædagogisk sammenhæng. Bogen om undervisning af tyrkiske elever: dens organisering og gennemførelse og lærernes vurderinger af de resultater, der kom ud af den, indeholder dele af en mere omfattende længdeundersøgelse i Køge Kommune, som Danmarks Lærerhøjskoles Center for multikulturelle studier gennemførte i årene 1989-1992.

Her fulgte Holmen, Normann Jørgensen og Gimbel de tyrkisktalende børn, der i 1989 begyndte i børnehaveklasse eller 1. klasse, eller som senere kom ind i disse klasser. ”*Længdeundersøgelsen har tre overordnede synsvinkler: en sproglig, en pædagogisk*

og en sprogsociologisk. Den omfatter såvel udviklingen af tyrkisk og dansk som udviklingen af tosprogethed (sproglig kompetence), idet det er en af vores pointer, at tosprogethed er andet og mere end blot summen af to enkelte sprog.” (Gimbel 1994: 5).

Dataindsamlingen er baseret på en form for selvrapporering, hvor dansklærerne i en udvalgt periode hver år systematisk førte dagbog over alle dansktimer i klasserne. De skulle her gøre rede for timens formål og forløb, typiske eller specielle aktiviteter, elevernes mundtlige deltagelse, herunder om der blev talt tyrkisk i timen, og passive og aktive elever. Der er i alt indsamlet 27 sæt dagbøger, 9 fra 1. klasser, 12 fra 2. klasser og 4 fra 3. klasser. De fleste klasser går igen fra år til år, og der er i alt dagbøger fra 14 forskellige klasser og 367 lektioner. Som afslutning på det 3-årige forløb fra 1989-1992 er der foretaget interview med 11 dansklærere og en tosproget lærer om deres erfaringer med undervisningen. Forskeren har sideløbende foretaget klasseværelsesobservationer efter en ekspressionistisk metode, og noteret det der efter forskerens opfattelse skete af betydningsfuldt i samspillet mellem lærer og elev, især de tyrkiske elever (ibid. 49-51).

Undersøgelsens resultater skal vurderes i forhold til, at datamaterialet i udpræget grad bygger på lærernes oplevelser af, hvad de gør i undervisningen. De subjektive beskrivelser kan derfor ikke behandles som objektive data. Forskerens kommentar til dette er imidlertid *”at netop lærernes egne subjektive synspunkter også vil præge deres undervisning. Og selv om en selvbeskrivelse altid vil være præget såvel af de forventninger, som den skrivende tilskriver modtageren, som af egne synspunkter, så er det indtrykket ud fra de få undervisningsobservationer, der er foretaget, at der er god overensstemmelse mellem beskrivelser og virkelighed, som en iagttager har oplevet den.”* (ibid. 73).

Den mundtlige sprogbrug i undervisningen er en stærkt bundet form for talesprog, hvor eleverne får lært sig bestemte sprogbrugsmønstre, men ikke selv har megen indflydelse på hverken indhold eller form. Fokus for sprogbrug er meget ofte sproget selv, specielt i forbindelse med den relativt bundne opgaveløsning, som fylder meget i mange klassers dagligdag. Undervisning i dansk som andetsprog har primært været håndteret som et perspektiv i den almindelige danskundervisning. Paradoksalt nok, lægges der vægt på det talte sprog. Sammenfatningen fra et sæt dagbøger fra en 3. klasse er, *”... at der lægges megen vægt på det talte sprog: der fortælleres, diskuteres og svares og forklares meget på såvel dansk som tyrkisk. Der gøres meget ud af forståelse af ord, vendinger og begreber for såvel tyrkisktalende som dansktalende elever, både fra lektie og fra den almindelige samtale (ex. ”tyk i halsen”, ”stoppe våde sko ud med avispir”). Der bruges ordbøger, hvor det er nødvendigt, evt. spørges den tosprogede lærer (i timen eller senere), ofte sikrer læreren sig, at et ord er forstået ved at lade de tyrkiske elever oversætte det for hinanden på tyrkisk.”* (ibid. 59).

Ud fra disse beskrivelser er det ikke muligt at slutte noget systematisk om, hvordan tyrkisk anvendes (af lærere og tyrkisk-sprogede elever) i undervisningen såvel som i elevernes læreproces. På spørgsmålet om der tales tyrkisk i timerne, svares der meget

forskelligt i de forskellige dagbøger. Det synes at afhænge af den aktuelle aktivitet. Mønstrer er, at der tales mindre tyrkisk i timer, hvor den lærerstyret undervisning dominerer, mens der tales mere tyrkisk i timer med gruppearbejde og anden elevdomineret aktivitet. Når den tosprogede lærer – der på visse skoler også er modersmållærer – er tilstede i klassen, tales der gennemgående mere tyrkisk. Dog vurderer ingen af parterne, at samarbejdet mellem den tosprogede og danske lærer fungerer ligeværdigt. Af flere grunde deltager de tosprogede lærere ikke i planlægningen og inddrages i undervisningen kun som medhjælp med mindre status, myndighed og ansvar.

Bogen indeholder endvidere resultater fra en spørgeskemaundersøgelse til lærere med etniske minoritets elever om hver enkelt elev i 1. og 3. klasse. Skemaet bestod af 83 spørgsmål, baseret på oplysninger om: 1) baggrunden, 2) kontakten mellem skole og hjem, herunder om lærerens vurdering af denne kontakt, forældrenes interesse for skolen og kommunikation på tyrkisk og dansk, 3) elevens adfærd i skolen, herunder kontakten mellem lærer og elev, samarbejds- og legepartner, holdninger til og trivsel i skolen, 4) elevens funktionsniveau og engagement i skolen.

Konklusionen fra spørgeskemaundersøgelsen er, at lærernes vurdering af forældrenes holdning til skolen er gennemgående positiv. 60 procent af forældrene til de tyrkiske minoritetsbørn vurderes til at være velvillige eller meget interesserede og 13,5 procent at være ikke-interesserede, mens ingen karakteriseres som negative. På spørgsmålet om de tyrkiske minoritetsbørns sociale situation er konklusionen, at der lige så ofte har været problemer mellem de tyrkiske elever indbyrdes som mellem danske og tyrkiske elever. Besvarelserne viser en udvikling fra 1. til 3. klasse mod en stadig bedre social integration af de tyrkiske elevgruppe i skolen. Tilværelsen for de tyrkiske elever er ikke problemfri, og mange af dem har stadig behov for trygheden i den tyrkiske sproggruppe, men udviklingstendensen er helt entydig og forløber mod en højere grad af integration. På det faglige og sproglige niveau vurderer lærerne, at de tyrkiske elever i en række færdigheder i dansk som gennemsnit ligger under en dansk ”gennemsnits-elev”, færrest i udtale, flest i ordforråd. Det samme gælder for lærernes vurdering af de tyrkiske elevers niveau i matematik.

Resultatet af undersøgelsen er, at alle danske lærere, som har arbejdet sammen med tosprogede lærere – trods konkrete samarbejdsvanskeligheder – fremhæver betydningen heraf, såvel i det daglige arbejde i klasserne som i forældresamarbejdet. Placeringen af modersmålsundervisningen i umiddelbar sammenhæng med den øvrige skoletid, og en større indholdsmæssig sammenhæng via den tosprogede lærers dobbelte funktion som medlærer i faget dansk og modersmållærer vægtes yderligere. Sammenholdes dette med konklusionen i min egen undersøgelse – beskrives efterfølgende – anser jeg *kompetence-, magt- og ressourcefordeling mellem tosprogede og danske lærere i undervisningen i almindelighed og i skolens profil og struktur i særdeleshed* for at være en helt centralt problematik i pædagogisk forsknings- og udviklingsarbejde fremover.

3. Sprogbrug og sproglig bevidsthed

De sidste bidrag inden for den sproglige forskningstradition, som beskrives, er en bearbejdet udgivelse af Helle Pia Laursens Ph.d.-afhandling *”Magt over sproget – om sproglig bevidsthed i andetsprogstilegnelsen”* (2001), og den foregående bog *”På tyrkisk hedder det IP. Samtalens betydning for tosprogede børns sprogudvikling”* (1992). Ved hjælp af en række samtaleanalyser er det i Laursens første bog *”På tyrkisk hedder det IP. Samtalens betydning for tosprogede børns sprogudvikling”* hensigten at nå frem til en større forståelse af etniske minoritetsbørns sproglige udvikling. Mere specifikt ønskes en viden om, *”hvad børn opnår ved at tale med andre børn, og hvad de opnår i samtale med voksne på deres modersmål og på deres andetsprog.”* (ibid. 10). Undersøgelsen omfatter de samme fire tyrkiske børn på tre forskellige tidspunkter over tre år. Hensigten er endvidere at koble denne indsigt med overvejelser af mere pædagogisk art om udformningen af en tosproget undervisning.

Analysens første hovedresultat er, at det er væsentligt, at børnene får mulighed for at deltage i forskellige samtaleaktiviteter, da disse træner forskellige sider af både tyrkisk og dansk, og kodeskift mellem sprogene. Når børnene taler sammen i grupper, får de mulighed for at udvikle de mere uformelle aspekter ved sprogene; eksempelvis at lege med sprogene, at diskutere betydning, at udspille magtkampe og at bruge sprogene mere direkte i forhold til emner, der interesserer dem. Når de samtaler med læreren, er det især de mere formelle sproglige træk, der øves. Gruppesamtalerne kan formentlig give minoritetseleverne et sprogligt overskud til at markere i den lærerstyrede samtaleform i klassen.

Analysens andet hovedresultat er, at den voksnes samtalestil og rolle i voksen-barn samtalerne er særdeles betydningsfuld for, at der kan skabes en pædagogisk vellykket samtale, hvor barnet er sprogligt aktivt og medansvarlig for samtalen. Laursen formidler en nuanceret viden om, hvad målsætningen om elevernes deltagelse i kommunikative aktiviteter rummer i al sin kompleksitet. For læreren drejer det sig om at give børnene så meget samtalerum som muligt og kvalificere samtalerummet gennem børnenes øgede kontrol over samtaleforløbet. Laursen foreslår læreren at være opmærksom på følgende (ibid. 120):

- at tolerere pauser, udvise tålmodighed og holde samtalen i et roligt tempo for at give børnene mulighed for selv at tage ordet;
- i samtale med en gruppe af børn ikke at tage for givet, at læreren skal have ordet mellem hver af børnenes indslag;
- at gøre brug af naturlige returytringer frem for direkte evaluerende feedback;
- at være opmærksom på indholdet i barnets ytringer frem for det formmæssige;
- som udgangspunkt at forudsætte, at barnets bidrag har relevans for emnet og ikke vilkårligt afbryde barnet, selv om bidraget umiddelbart kan synes irrelevant. Elevens bidrag kan være relevant for hans eller hendes egen opfattelse af emnet;
- i videst muligt omfang at stille åbne og udvidende frem for lukkede spørgsmål;
- at opmuntre børnene til at tage længere ture og ikke blot bruge elevernes bidrag som afsæt for egne bidrag;

- at blive ved et emne, så barnet får lejlighed til selv at uddybe det;
- at træne turtagningsteknikker m.v. med eleverne;
- at tilpasse sine egne bidrag interaktionelt til barnet.

Analysens tredje hovedresultat er, at modersmålet er et uvurderligt redskab i minoritetsbørnenes sprogtilegnelse, såvel for deres generelle sprogudvikling som for andet-sprogstilegnelsen. Analysen viste, hvorledes de tyrkiske børns sprogudvikling i flere tilfælde gik forud for tilegnelsen af de samme sprogfærdigheder på dansk. Den viste endvidere, hvordan de tyrkiske børn benytter deres modersmål i andet-sprogstilegnelse, dels ved at diskutere det danske sprog på modersmålet, dels ved i samtaler med danske børn at hjælpe hinanden med at finde danske ord og vendinger. En helt afgørende forudsætning for at børnene kan drage positiv nytte af deres kompetence på modersmålet er imidlertid, at de ikke møder en afvisende holdning over for deres modersmål – hverken i skolen eller i det omgivende samfund.

Forholdet mellem sprogbrug, sproglig opmærksomhed og sprogenes sociale status er et vigtigt perspektiv i Laursens sidste udgivelse ”*Magt over sproget – om sproglig bevidsthed i andet-sprogstilegnelsen.*” Her undersøges minoritetsbørnenes opmærksomhed på sprog og sprogtilegnelse i direkte sammenhæng med en social helhed. I bogen får vi en grundig præsentation og diskussion af teoridannelse om andet-sprogstilegnelse, tosprogethed, sproglig bevidsthed og opmærksomhed i såvel andet-sprogsforskningen som i en sprogpedagogisk sammenhæng. Store dele af andet-sprogsforskningen har ifølge Laursen overset, hvordan ulige magtforhold spiller ind på interaktionen mellem sproglæreren (dansktalende minoritetsbørn) og målsprogstalerne (dansktalende majoritetsbørn) og dernæst også på tilegnelsesmulighederne. Fordelingen i magt, ressourcer og status mellem minoritets- og majoritetsbefolkningen i det omgivende samfund spiller en betydelig rolle i børnenes sproglige opmærksomhed og sprogtilegnelse i skolen.

Formålet med bogen er først og fremmest ud fra børnenes eget perspektiv at undersøge deres tanker, forestillinger og oplevelser med sprog og sprogtilegnelse, som de kommer til udtryk i forskellige interaktive sammenhænge. Forfatteren er inspireret af en konstruktivistisk tilgang, der betragter børnene som aktivt, handlende og skabende subjekter. ”*Individet er ikke bare på deterministisk måde formet af omgivelserne, men er også aktivt med til at forme sig selv, sine omgivelser, sit sprog og sin sprogtilegnel-sesproces.*” (ibid. 237).

Undersøgelsen er kvalitativ og er baseret på et omfattende datamateriale om, hvad en gruppe minoritetsbørn (tyrkisk-dansktalende samt kurdisk-tyrkisk-dansktalende) mellem 10 og 14 år (3. til 7. Klassetrin) kan fortælle om deres opmærksomhed på sprog, tosprogethed og sprogtilegnelse. Materialet omfatter et spørgeskema om tosprogethed, enkeltinterview og gruppesamtaler baseret på 7 forskellige aktiviteter (ibid. 131-132; 255-265).

De overordnede fokuspunkter for analysen er *sprog og tosprogethed* og *sprog og sprogtilegnelse*. Det første fokuspunkt handler i særlig grad om børnenes opmærksomhed på, forhold til og brug af tyrkisk, kurdisk og dansk i forskellige sociale sammenhænge. Børnene ser *"tilsyneladende deres tosprogethed som et komplekst kommunikativt vilkår af betydning for både kognitive, sociale og identitetsmæssige forhold i deres hverdag. Sprogvalg og kodeskift ser ud til at være integrerede aspekter i denne kompleksitet, og selv om det umiddelbart kan være vanskeligt for børnene præcist at redegøre for, hvornår, hvordan og hvorfor de kodeskifter, så kan der på den anden side konstateres en stor opmærksomhed på pragmatiske forhold vedrørende sammenhængen mellem sprogvalg, hensigt med sprogbrugen og modtager."* (ibid. 234). Laur- sen kommer med eksempler på, hvordan forholdet til sprogbrugen skiftevis og i forskellige interaktionelle sammenhænge, kan være bestemt af de sociale bånd, aktivite- ten eller emnet. Ikke desto mindre er tosprogetheden (vi-sproget) en helt central be- standdel i minoritetsbørnenes sociale liv og venskab; i den betydning af tosprogethed der indbefatter en kompleks og mangfoldig integration af de to sprog.

Børnene forbinder tilsvarende deres tosprogethed med de normer, som sprogene er indlejrede i; de forholder sig i varieret grad til de normer for valg og brug af sprog, de møder i skolen og i hverdagen. *"Børnenes refleksioner over normer bevæger sig i nogle tilfælde på et plan, hvor holdninger ses som udtryk for menneskers personlige valg, og i andre tilfælde på et plan, hvor det er de sociale strukturer og magtforhold i samfundet, der tematiseres."* (ibid. 234). Det interessante her er, at børnene i stigende grad sætter spørgsmålstejn ved normernes naturlighed. De giver klart og i forskellige ven- dinger udtryk for, at de skal lære dansk, fordi de bor i Danmark, men henviser på samme tid til modersmålet som *"det sprog, vi er født med"*, og et sprog de skal lære, *"fordi det er vores eget sprog"* (ibid. 182).

Generelt synes børnene at *"have et stort behov for at bearbejde og forholde sig såvel til deres faktiske erfaringer og oplevede behov som til de udefrakommende udsagn af normerende karakter, og denne bearbejdning synes i høj grad at være forbundet med en søgen efter egen identitet og fungerer således som et led i deres identitetsudvikling. Børnenes behandling af de spørgsmål, der handler om sprog og identitet, normer og erfaringer, viser samtidig, at kulturel og sproglig identitet for dem ikke er en entydig og enkel definerbar størrelse, selv om omverdenen ofte forventer, at de inden for enkle og klare kategorier kan svare på, hvem de er."* (ibid. 235).

Det andet fokuspunkt om sprog og sprogtilegnelse analyserer børnenes tilegnelse af dansk; herunder hvordan normer om sprogene (dansk og tyrkisk), det at kunne tale dansk overhovedet, og tale det forståeligt og meningsfuldt præger børnenes sproglige opmærksomhed. *"Hvad angår børnenes udsagn om sprogtilegnelse tyder det på, at også deres forhold til at lære dansk er nært knyttet til udviklingen af deres egen sociale identitet. Ligeledes ser selve deres dansktilegnelsesproces og hensynet til andres dansktilegnelse også ud til at udgøre en naturlig del af de sociale sammenhænge, børnene indgår i."* (ibid. 235).

Efter børnenes udsagn at dømme lærer de ikke – som det ofte påstås – alene dansk for at kunne klare sig funktionelt i det omgivende samfund, og for at opnå en accept af majoritetssamfundet. De forbinder lige så meget dansktilegnelsen med deres sociale liv i familien og med kammeraterne. Især fordi de fleste børn beskriver, hvordan de bruger sprogene fleksibelt i familien afhængig af hvem, de taler med. Samtidig med at de i samværet med kammeraterne beskriver, hvordan de også kan finde på at udfordre hinanden med hvem, der kan udtrykke og udtale hvad på dansk. Sproglige og sociale grænser overskrides jævnligt mellem både minoritets- og majoritetsbørn, og internt mellem minoritetsbørn med samme modersmål.

Minoritetsbørnenes dansktilegnelse indgår alt i alt i en kompleks helhed af følgende tre aspekter: 1) børnenes personlige forestillinger, intentioner og motiver, 2) den sociale kontekst, herunder de gældende normer (om majoritets- og minoritets sproget, tosprogethed) og institutionelle muligheder og begrænsninger, 3) en majoritetsdomineret ('målsprogs'-) tænkning.

Bogen formidler en mangefacetteret viden om, hvorledes sprog, sprogbrug og sprogtilegnelse synes at udgøre en integreret del af minoritetsbørnenes identitet, selv- og livsopfattelse. Samtidig med at Laursen bevarer sit fokus på, hvorledes ulige magtforhold og den samfundsmæssige værdi, som generelt tilskrives sprogene, påvirker børnenes muligheder for at bruge og lære sprog samt deres tilsvarende holdninger til sprogene og tilegnelsen. ”Børnene synes i høj grad at positionere sig i forhold til den offentlige diskurs om sprog og identitet og på forskellig vis optage, problematisere eller modarbejde denne diskurs.” (ibid. 240).

Den pædagogiske konsekvens af undersøgelsens resultater er, at der er et behov for at udvikle en praksis i klasserummet, der anerkender og bygger på den sproglige viden og kunnen, børnene har. Ved lærerens hjælp kan børnenes viden og erfaringer gøres til genstand for diskussion, refleksion og diskussion – og indgå som vigtige elementer i en systematisk udvikling af det andetsprogspædagogiske perspektiv. Trods undersøgelsens specifikke fokus på minoritetsbørn i den hensigt at italesætte deres stemme i den offentlige diskurs, er børnenes oplevelser med sprog og sprogtilegnelse af almen betydning for en pædagogisk tilrettelagt (sprog)undervisning. Elevernes nærvær og engagement i sprogundervisningen er ifølge forfatteren betinget af, at undervisningen tager udgangspunkt i et bredt sprogsyn, der anerkender sprogets betydning som kommunikations- og kognitionsredskab samt som et identitetsskabende og socialt fænomen. Dette gælder for alle skolens børn, men betyder for minoritetsbørn tillige en reel accept af og hensyntagen til en sproglig norm om tosprogethed.

De organisatoriske betingelser for at tage systematisk hensyn til en sproglig norm om tosprogethed er ikke nødvendigvis tilstede i alle klasser, på alle skoler med minoritetsbørn. For at betingelserne optimalt skal være tilstede, kræver det, at minoritetsbørnene – efter en frivillig ordning – fordeles i sproggrupper i klasser med majoritets elever og at danskundervisningen varetages af en tosproget og dansk lærer i fællesskab. I Københavns Kommune igangsatte man et forsøg fra skoleåret 1996-97, hvor der etableredes fem børnehavklasser med sproggrupper på fire skoler i skoledistrikterne 6. og

12. De dækkede sprogene albansk, urdu, arabisk og tyrkisk talende minoritetsbørn. Det følgende skoleår videreførtes disse klasser som 1.klasser, og samtidig igangsattes fire nye 1.klasser og syv nye børnehaveklasseer med sproggrupper. Sproggruppeforsøget er blevet evalueret af eksterne forskere ved Københavns Universitet og Danmarks Lærerhøjskole. Evalueringen er publiceret i bogen *"Det bedste Københavns Kommune har foretaget sig hidtil" Beskrivelse og evaluering af sproggruppeforsøg i skoledistrikterne 6 og 12 i Købehavns Kommunes Skolevæsen 1996-99* (Gimbel m.fl. 2000). Selv om der blandt forsøgsskolernes lærere kan spores et holdningsskred mod en mere positiv vurdering af minoritets elevernes tilstedeværelse, er konklusionen bl.a., at undervisningen ikke ændrer sig i samme takt; lærerne er tilbøjelige til at undervise som 'de plejer'. De tosprogede lærere deltager ganske vist i planlægningen og gennemførelsen af undervisningen, men de giver stadig udtryk for at have en lavere status og position end de danske kollegaer på skolen i almindelighed og i klasseundervisningen i særdeleshed.

Hvad er en samlet vurdering af godt 10 års forsknings- og udviklingsarbejde i tosprogethed, andetsprog og andetsprogstilegnelse, sproglig opmærksomhed og bevidsthed? Svaret er, at vi har en grundlæggende og solid viden om, hvad det betyder for alle elever, at undervisningen bygger på deres sproglige og kulturelle viden, erfaringer og forudsætninger. Vi ved også, at læreprocessen for minoritetsbørnene sigter mod en tosprogethed, der er en inkorporeret del af børnenes selvtillid og kulturelle identitet og sociale liv. Børnene tænker på og bruger sprogene med en kombinatorisk opfindsomhed og kreativitet, der – afhængig af den sociale kontekst og undervisningens udformning – kan risikere at blive normeret som afvigende med bemærkningen 'dårlig og forkert sprogbrug'.

Ikke desto mindre er Undervisningsministeriets udgivelse af faghæftet *"Dansk som andetsprog"* i 1995 og *"Vejledning om organisering af folkeskolens undervisning af tosprogede elever"* i 1998 en symbolsk anerkendelse af begrebet dansk som andetsprog, og tillige en tilkendegivelse af et ønske om en faglig kvalificering af danskundervisningen for minoritets elever. Det betyder i hovedtræk, at folkeskolen er bedre rustet i dag end for ti år siden til at løse integrationsopgaven med minoritets- og majoritets elever. Når det er sagt, er der ingen tvivl om, at undervisningens almindelige opmærksomhed på alle klassens elever kombineret med den særlige opmærksomhed på minoritets elever stiller store krav til læreren – om fleksibilitet, nysgerrighed og åbenhed. Vi skal af samme grund ikke undervurdere den opgave, vi står overfor, når vi ønsker at ændre folkeskolen fra at være funderet i en etsproget praksis og monokulturel tankegang til en flersproget og flerkulturel ditto. Når lærernes praksis som hovedregel ikke ændrer sig i helt samme tempo som de pædagogiske ideer, motiver og intentioner, lærerne måtte have, er forklaringen på dette i allerhøjeste grad skolens funktionsmåde og strukturelle træghed.

4. Folkeskolens strukturelle træghed

I dette afsnits undersøgelser er tilgangen overvejende strukturel med fokus på, hvordan et majoritetsdomineret skolesystem præger etniske minoriteters skolegang. Bogen ”*En bedre fremtid? Skolens betydning for etniske minoriteter*” (Moldenhawer 2001) er et *relationelt* studium af: 1) hvordan børn og unge med en minoritetsbaggrund håndterer skolen, og hvad der står på spil, når de skal klare sig på skolens vilkår, og 2) hvordan skolens lærere håndterer disse børn og unges tilstedeværelse, og hvilke forhold de står overfor at skulle håndtere.

En central tilgang i bogen er, at alle elever – og ikke kun minoritets elever – er nødt til at tilpasse sig skolens vilkår, men at *mulighederne* for at gøre det er forskellige. Minoritets elever er nødt til at overveje, hvordan deres hverdagsliv i familien, f.eks. betydningen af forholdet mellem det private/offentlige, mænd/kvinder, individualitet/kollektivitet, afhængighed/selvstændighed etc. præges af skolens krav om tilpasning. Skønt minoriteter ikke ønsker at blive danskere (det er tvivlsomt, om de kan, hvis de vil), er det tænkeligt, at de via skolens krav om tilpasning opfinder andre (og nye) praktikker end dem, de via opdragelsen i familien har erfaring med. Spørgsmålet for en undersøgelse af dette er, hvordan minoriteter med en habitus i forandring³ møder skolen som et strukturerende system, orienterer sig og handler i dette system.⁴

Bogens empiriske undersøgelser foretages i to udvalgte lokalområder, på udvalgte skoler og med udvalgte minoriteter.

Den første undersøgelse var oprindeligt formuleret som en evaluering af en skoles mangeårige erfaringer med tokulturelle klasser i indskoling (Clausen & Moldenhawer 1993; Moldenhawer 1994). Evalueringen blev siden hen fulgt op med observationer af, hvad der sker i løbet af undervisningen, når klassen er sammensat af et nogenlunde lige antal minoritets elever med tyrkisk eller kurdisk baggrund og majoritets elever, og når der tilstræbes en ligeværdig relation mellem tosprogede lærere og majoritets lærere. Bogen formidler baggrunden for og resultaterne af denne undersøgelse.⁵

---

³ Habitusbegrebet er inspireret af Pierre Bourdieu og er en samlebetegnelse for den sociale, økonomiske og kulturelle bagage, et menneske har med sig fra opvæksten. Habitus er Bourdieus mediator mellem den sociale verdens objektive strukturer (livsvilkår) og subjektiv erkendelse. En form for ”anden natur” eller praktisk sans indskrevet i kroppen, som skaber, hvad Bourdieu kalder ”en fornemmelse for spillet” (ibid. 74). Mit udgangspunkt er, at minoritets elever i særdeleshed er underlagt opvækstvilkår, der betyder, at deres habitus (system af dispositioner) er i stadig forandring. Det skyldes ikke mindst den flertydighed i opvækstvilkår, der betyder, at de må skabe en fornuftig balancegang mellem førstegenerationens ’system af dispositioner’, der på sin vis er et produkt af kulturelle og strukturelle opvækstvilkår i emigrantlandet og bl.a. uddannelsessystemets fordringer om tilpasning.

⁴ John U. Ogbus komparative studier af såkaldte ”frivillige” og ”ufrivillige” minoriteters skolegang (Ogbu 1978, 1987, 1991, 1998a, 1998b, Ogbu & Simons 1998) og Pierre Bourdieus teorier om den symbolske vold og praktikken står centralt i det relationelle studium af skolen og udvalgte grupper af etniske minoriteters skolestrategier og sociale praktikker.

⁵ Dele af undersøgelsen er tidligere publiceret i Moldenhawer, B. (1999): Turkish and Kurdish Speaking Teachers in the Danish Folkeskole: the ambiguous concept of equality. *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol. 43, No. 4, 1999.

Den anden undersøgelse studerer de unges skolestrategier og skolegang i folkeskolens afgangsklasser (8. og 9. klassesettrin). De unge er henholdsvis pakistansk-danske, tyrkisk-danske og danske unge i to udvalgte klasser. Det særlige ved de unges skolegang på dette klassesettrin er, at de står over for deres første uddannelsesvalg (Moldenhawer 1999a). Ved at studere de unges strategier og praktikker på dette klassesettrin får vi indblik i, hvordan de via kulturelle og strukturelle opvækstvilkår er medspillere i – og indvirker på – deres egen inklusions- eller eksklusionsproces. Bogen formidler baggrunden for og resultaterne af denne undersøgelse.⁶ (2001: 15-19).

Datamaterialet i begge undersøgelser består af systematiske klasserumsobservationer, interview med lærere og elever, elevskemaer udfyldt af læreren (baggrund for migration, bosætning i Danmark, forældrenes erhverv og uddannelse, standpunkter, deltagelse og engagement, skole-hjem samarbejde). Klasserumsobservationer er optaget på kassettebånd, og den verbale kommunikation er blevet udskrevet i såkaldte IRE-sekvenser.⁷

I den første undersøgelse har jeg desuden registreret sprogskift i klassen i henhold til, hvordan og i hvilke situationer minoritets elever bruger tyrkisk, kurdisk og dansk, når der er enten danske lærere eller tosprogede lærere til stede i undervisningen.

I den anden undersøgelse har jeg suppleret observationer af den verbale kommunikation med observationer af eleverne, når de arbejder enten i grupper eller parvis med skriftlige opgaver: Hvem taler med hvem, hvem laver hvad, hvem samarbejder med hvem, hvem spørger hvem om hjælp? Endvidere er tidsforbruget blevet opgjort efter kategorierne: Sociale aktiviteter, ikke-formaliseret undervisning, formaliseret undervisning (elevfremlæggelse med diskussion, eksamenstræning, fælles gennemgang og diskussion på klassebasis, højtlesning ved lærer eller elev, gruppearbejde, eleverne arbejder med skriftlige opgaver), efter undervisning (ibid. 200-203).

I den første undersøgelse er konklusionen en dobbelt besvarelse af, hvordan minoritets elever håndterer og klarer sig på skolens vilkår, dernæst af hvordan lærere håndterer disse elevers tilstedeværelse (ibid. 186-194).

Analysen af minoritets elevers håndterer skolen viser, at bortset fra to minoritets elever, der ofte markerer individuelt og udfordrer den herskende kommunikationsform, indordner de øvrige minoritets elever sig uden modstand de herskende rammer i skolen. Undersøgelsen giver imidlertid ikke anledning til at konkludere, at minoritets elever handler i opposition til skolen. De handler snarere defensivt på en måde, der er tæt

---

⁶ Dele af undersøgelsen er tidligere publiceret i Moldenhawer, B. (2001): Uddannelse og kulturel identitet blandt pakistansk-danske og tyrkisk-danske unge. Petersen, K.A. (red.): Praktikker i erhverv og uddannelse. Akademisk Forlag.

⁷ IRE-sekvenser er inspireret af Hugh Mehans klassiske studier af den verbale interaktion i klasserummet (1979). Det generelle mønster inden for klasserumsforskningen siden 1970'erne er, at den verbale interaktion i undervisningen er domineret af initiering-respons-evaluering-sekvenser. Forstået på den måde, at læreren (eller mindre hyppigt en elev) formulerer et spørgsmål, som en elev udpeget af læreren svarer på, og som læreren herefter evaluerer (ibid. 149).

forbundet med forældrenes forventninger til migranttilværelsen. Disse elever tilpasser sig skolen med en vis skepsis og et begrænset håb om fremtiden; det må gå så godt, det nu kan. De handler i *positionelle* termer i den forstand, at de forvandler deres person til den, de bør være - og udnytter deres reelle chancer. De træder ind i skolen med en kulturel og sproglig ballast, der hverken har status eller værdi for skolens klassificering af færdigheder og kvalifikationer. De kan ikke gøre andet end at handle som det, de er, nemlig dominerede i forhold til den legitime kultur i skolen.

Analysen af læreres håndtering af minoritets eleverne viser, at de tosprogede lærere sjældent taler tyrkisk (eller kurdisk) til minoritets eleverne i klasseundervisningen. Dette skyldes, at de tosprogede lærere handler i overensstemmelse med en ikke-problematiseret præmis om, at succes i skolen fordrer tilpasning til majoritetskulturen og -sproget. Ikke sådan at forstå, at de tilpasser sig dansk kultur og sprog på bekostning af tyrkisk kultur og sprog. De forholder sig derimod pragmatisk til sprogskift mellem tyrkisk og dansk, en indstilling de formidler videre til minoritets eleverne, idet de veksler mellem henholdsvis dansksprogede relationer i den lærerstyrede undervisning og tyrkisksprogede relationer i den ikke lærerstyrede undervisning.

Dette er samtidig forklaringen på, hvorfor konklusionen på undersøgelsen ikke snævert er, at kulturelle og sproglige forhold ved den tyrkiske og kurdiske minoritetskultur udviskes i et strukturelt ulighedsforhold. Det, vi ser, er derimod, at disse forhold spiller en anden rolle end først antaget. I bestræbelsen på at opnå samme position på skolen som de danske lærere, underlægger de tosprogede lærere sig hellere de danske læreres dominans end kæmper for anerkendelsen af forskellige - herunder særlige tosproglige og tokulturelle - kompetencer som ligeværdige og lige gyldige. De møder – som en del af en tyrkisk minoritetskultur – det faktum, at en kompetencegivende uddannelse fra Danmark ikke garanterer, at de ligestilles med danske kolleger i kampen om position og status. Så længe de pågældende kulturer ikke er ligeværdigt repræsenterede, vil visse kulturtræk og praktikker være mere betydningsfulde, bedre, eller have en højere status end andre.

Undersøgelsen har endelig vist, at vi skal behandle bestemmelsen af lighed med en vis varsomhed, samt at begrebet ikke behøver at betyde det samme for forskelligt positionerede lærere og elever. Dette rejser samtidig spørgsmålet om, hvad kampen om lighed i sidste ende drejer sig om; i hvor høj grad det drejer sig om retten til at være forskellige, i givet fald hvordan og på hvilke præmisser? Vi må i hvert fald konstatere, at kampen om lighed mellem tosprogede og danske lærere, og danske elever og minoritets elever indskrives i en kamp om en faglig, kulturel og social anerkendelse, der betyder noget forskelligt for de pågældende grupper. Lighed er selvfølgelig, ideelt set, en forudsætning for den kulturelle og sproglige variation, som de tokulturelle klasser påberåber sig ved bl.a. at ansætte tosprogede lærere. Men hvis lighed kun kan opnås ved enten at udskille det kulturelt forskellige, herunder kodeskift til tyrkisk, eller reducere det til kulturelle indslag af tyrkisk art, er der ikke meget vundet - hverken for danske eller tosprogede lærere eller for folkeskolen som helhed.

I den anden undersøgelse er konklusionen, at klassernes minoritetsunge har en god fornemmelse for deres egen positionering i skolen, men at der gennemgående står me-

re på spil for dem, fordi de hele tiden må forholde sig til, at de kæmper fra en anden position end majoriteten i kampen om en fremtidig position. Det kommer såvel til udtryk i de unges fortællinger om skolen, familien og nuværende og fremtidige liv som det afspejler sig i de unges sociale praktikker. Minoritets eleverne er lige så forskellige indbyrdes som majoritets eleverne og har tydeligvis forskellige skolestrategier, afhængig af såvel kapitalmængde og -fordeling som migrantbaggrunde og -motiver.

Minoritets eleverne er yderst fortrolige med den sociale omgangsform i skolen, og har efter 8-9 års skolegang et nært forhold til lærere og klassekammerater. De føler sig helt og aldeles trygge i skolen og har tillid til, at lærerne vil dem det bedste. De lægger ikke skjul på, at de er kulturelt anderledes, men føler samtidig, at de bliver respekteret som de personer, de er, og den muslimske kultur, de står for.

Konklusionen er, at flere af minoritets eleverne har en yderst pragmatisk indstilling til skolen, til det faglige indhold, de pædagogiske fremgangsmåder og lærerne. De har via forældrene inkorporeret migrantens drøm om en bedre fremtid, hvor især skolesucces opfattes som en afgørende mobilitetsfremmende faktor. Med deres succes i skolen håber de på at kunne realisere forældrenes drømme om en social løbebane, som de på grund af migration har måttet opgive. Dette er bl.a. forklaringen på, at de unge får en kolossal og betydningsfuld opbakning fra familien og det udvidede migrantnetværk til at yde deres bedste, tillid til deres succes og en praktisk forståelse for bl.a. lektier.

Disse unge har en pragmatisk indstilling til kulturelle og sproglige forskelle; de er indstillet på at skulle overvinde kulturelle og sproglige barrierer, om end det betyder, at de skal kæmpe hårdere og på andre strukturelle vilkår end danske unge. Forklaringen på dette er, at de ikke i alle sammenhænge sammenligner deres succes med majoritetens. I klasseundervisningen sammenligner de sig med de dygtige danske elevers præstationer, idet netop disse elever forventes at kende spillets regler, herunder hvilke præstationer der tilskrives en dominerende symbolsk betydning. I vurderingen af deres egen succes, er minoritets eleverne imidlertid mere tilbøjelige til at sammenligne sig med familien og slægten end med jævnaldrende danske unge. Hvem de unge sammenligner sig med betyder noget for, hvordan de relaterer sig til skolens dominerende og legitime kultur.

Det forklarer, hvorfor minoritets elever opfatter tilpasningen til skolens legitime kultur som et tillæg til deres "kultur", samt hvorfor de har tillid til, at skolen i almindelighed og lærerne i særdeleshed vil dem det bedste. De ved nemlig udmærket, at de i kraft af forældrenes kapitalbesiddelse er direkte afhængige af bl.a. eksamensbevisets symbolværdi. Som enten ledige eller ansatte i den ufaglærte sektor og med få eller ingen personlige kontakter til det danske uddannelsessystem og erhvervsliv er de unge bogstaveligt taget afhængige af det formelle uddannelsessystems kulturelle kapital i institutionaliseret form.

De muslimske minoritetsunge markerer endelig interne forskelle i grader af tilknytning til de danske unge, forskelle som i højere grad synes at følge faglige skel end etniske skel. Det dominerende mønster er, at de mindre fagligt målrettede minoritetsunge er

mere orienterede mod den dominerende ungdomskultur end de fagligt målrettede ditto. Noget tyder på, at interne hierarkier og statusforskelle i de pågældende migrantnetværk præger de unges forhold til den dominerende ungdomskultur; desto større status familien har i netværket, desto mindre ønsker de unge at være en del af et dansk ungdomsliv. I det perspektiv er de mest udsatte minoritetsunge de strukturelt marginaliserede, som klarer sig dårligt i skolen, og som i det offentlige rum lever et dansk ungdomsliv med fester, alkohol og kærester (Moldenhawer 1999b).

På sigt kan vi ikke vide, hvordan minoriteter i Danmark reagerer imod den voksende strukturelle ulighed; om de som ufrivillige minoriteter i USA udvikler en *ny social identitet i opposition til den dominerende majoritets sociale identitet* og sætter kulturelle forskelle på dagsordenen som decideret oppositionelle. For at undgå denne situation bør vi fremover forstå identitetsmarkører som en del af en social struktur i stedet for som blot og bar kultur. Minoriteternes skolegang er i sidste ende et spørgsmål om, hvilke reelle muligheder de har for at blive strukturelt indlemmet i det omgivende samfund og i den sammenhæng få anerkendt kulturelle markører som symbolsk kapital (ibid. 241-248).

5. Kulturmøder i folkeskolen - en kulturanalytisk tilgang

En kulturanalytisk inspireret tilgang er fællesnævneren for de arbejder, der vil blive omtalt afslutningsvist i dette notat. Disse undersøgelser fokuserer først og fremmest på elevernes sociale samspil, og på hvordan eleverne er medskabere af skolens 'kultur(er)'; her ønsker man i særlig grad at gøre op med en stereotyp og homogeniserende italesættelse af 'os' og 'de andre' (Anderson 2000, Høgmo 1990, Jensen 1998, Johansen 1999, Kofoed 1994).

I 1987 udkom bogen ”– det är ju vi som är negern... Om kulturmöten i skolan” (Westerberg 1987). Bogens metodiske udgangspunkt – inspireret af såvel Birminghamskolen i England som den tyske socialisationsteori – er i den pædagogiske proces at gøre eleverne til kulturanalytikere. Bogens materiale er elevernes arbejde med kulturmøde projekter (tekster, billeder, tv programmer, etc.) forstået som en gensidig prægning og diskussion af forestillinger, erfaringer og indstillinger til hele problematikken om 'os' kontra 'dem'. Betragter man eleverne som de forskellige individer, de er, er konklusionen, at der i samværet mellem dem konstrueres andre forskelsmarkører end deciderede etniske; minoritetsunge er, som titlen antyder, ikke alene om at høre til og/eller blive kategoriseret som de 'sorte'.

I tilknytning til et projekt med samme titel *Kulturmøder i Folkeskolen* har Thomas Gitz-Johansen siden januar 2001 arbejdet på et ph.d.-projekt om tosprogede børns vilkår i folkeskolen og deres oplevelse af interaktionen med lærere, pædagoger og de øvrige elever.⁸ Målet med undersøgelsen er ”at efterspore betydningen af *ethnicitet, kultur,*

---

⁸ Thomas Gitz-Johansens Ph.d.-projekt har titlen *Den multietniske folkeskole*, er finansieret af Forskningsrådet og er tilknyttet Institut for uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter. I det overordnede projekt *Kulturmøder i folkeskolen* deltager tillige lektor Jan Kampmann og lektor Linda An-

religion og sprog i multietniske klasser, og om dette ændrer sig gennem elevernes første år i skolen. Det centrale spørgsmål der rejses i projektet er hvordan etnicitet forhandles og konstrueres mellem de involverede elever, lærere og pædagoger, og hvilken rolle sprog, religion og køn spiller i den forbindelse." (Gitz-Johansen 2001). Etnicitet er i projektet genstand for studier af forskelsmarkeringer på linje med andre og betydningsfulde ligheder og forskelle, eleverne gensidigt forhandler om i skoleregi. Forfatterens kulturanalytiske og uddannelsessociologiske optik betyder et nødvendigt dobbeltblik på det møde, der i skoleregi foregår inden for og i samspil med strukturelle og sociale betingelser. *"Disse betingelser virker så at sige forfra og bagfra: Fra den ene side virker den pædagogik som eleverne møder i skolen, som kan forventes at have en afgørende indflydelse på elevernes skolegang og opfattelse af sig selv i relation til omverdenen. På den anden side af eleverne og deres familiemønster, migrantbaggrund og lokalmiljø, der på uforudsigelig vis interagerer i deres skoleliv.*" (ibid.).

Et andet og tilsvarende anti-essentialistisk og forhandlingspræget studie af forskel og betydning er Jette Kofoeds Ph.d.-projekt om inklusions- og eksklusionsprocesser blandt børn i folkeskolen. Hendes fokus er på børnenes indbyrdes relationer og etableringer af betydninger og produktion af normalitet dér.⁹ Skolen udgør undersøgelsens sociale rum, idet skolen på afgørende vis antages at medvirke i formningen af den enkeltes socialitet og individualitet, og tillige i etableringen af fælles forestillinger om normalitet. I Kofoeds studie udgør skoleklassen i fysisk forstand (klasseværelset), social forstand (gruppen af elever som afgrænses fra de andre klasser) og eksistentiel forstand rammen om spillene om identitet. Hun er *"interesseret i det sociale rum som børnene tilsammen udgør og som de lever i, i skolen, særligt i de varianter af inklusion og eksklusion i skolen, hvor fokus er på elev-elev relationer. At gå i skole er ikke kun et spørgsmål om at lære, men skolen er også en scene for oplevelser af at høre til og ikke høre til. Det er en stor del af livet på skolen at finde sin placering blandt de jævnaldrende.*" (Kofoed 2001). I produktion og analyse af data fra en udvalgt 6. klasse med både minoritets- og majoritetslever beskæftiger Kofoed sig ikke særskilt med etnicitet, men vælger relationen mellem 'os' og 'de andre' som studieobjekt, til forskel fra indvandrerforskningens efter hendes vurdering udprægede tendens til primært at studere 'de andre'. Uden på forhånd at fastlægge et fokus på etniske minoritetselever, er det

---

dersen, samme sted. Undersøgelsen er designet som et overvejende kvalitativt studie, der med udgangspunkt i feltarbejde i to klasser på to skoler søger at belyse problematikken. På hver skole deltager en børnehaveklasse og en tredje klasse, som følges i en periode på tre år. Derved dækker studiet i alt klassetrinene fra børnehaveklassen til femte klasse, hvilket giver mulighed for at indkredse hvilken udvikling, der foregår fra børnene starter i skolen, til de er godt halvvejs i deres obligatoriske uddannelsesforløb. Observationsstudier følges op af interview med tosprogede og danske elever fra de pågældende klasser. Ligeledes indgår lærere, pædagoger, skoleledere og udvalgte forældre i interviewundersøgelsen (Gitz-Johansen 2001: kortfattet beskrivelse af projektet til intern brug).

⁹ Jette Kofoeds Ph.d.-stipendiat har titlen *Et spørgsmål om normalitet. Inklusions- og eksklusionsprocesser blandt børn. En undersøgelse af børns opfattelser af sig selv og hinanden i skolens sociale rum.* Stipendiet er tilknyttet Danmarks Pædagogiske Universitet, Institut for pædagogisk psykologi. Datamaterialet består af: åbne observationer fra undervisning og frikvarter, systematiske minutobservationer af kommunikationer i undervisningen, klassiske sociometriske spørgsmål samt interview med alle elever i klassen. Al datamateriale er indsamlet og er ved at blive bearbejdet og analyseret (Kofoed 2001: kortfattet beskrivelse af projektet til intern brug).

hensigten med projektet at producere en anden viden om relationen mellem 'os' og 'de andre' end den, der produceres i studier af 'de andre'.

Ph.d.-projektet ligger i forlængelse af bogen *Midt i normalen. Om minoriteter og den nationale idé* (Kofoed 1994). Med udgangspunkt i teoridannelse om den nationale idé's udvikling studerer hun folkeskolens nationale selvforståelse og den selvfølgelighed, hvormed den produceres og reproduceres på flere planer i skolens virksomhed. Gennem analyser af bl.a. folkeskoleloven (1993) og aktørernes opfattelser af den nationale ramme omkring folkeskolen, påviser Kofoed forekomsten af en dobbelt- og tvetydighed i den danske nationale selvforståelse om sig selv som enten folk eller territorium. ”*Forestillingerne om det særligt danske som noget der er forbeholdt danskere eller som noget der kan erhverves af alle, der bor i Danmark støder mod hinanden og antyder den nationale idé's interne paradoks.*” (ibid. 112). I skolens virksomhed og selvforståelse er det uklart ”*om skolen er for ”danske børn” eller for ”Danmarks børn” – eller begge dele.*” (ibid. 142).

Samme dobbelthed går igen i bogens anden del, der bygger på interview med elever, minoritets- og majoritetslever. Minoritetsleverne understreger gang på gang, at de er lidt af hvert, både danske og tyrkiske/pakistanske/marokkanske. De er danske, fordi de bor i Danmark og taler dansk, og tyrkiske fordi de har venner og familiemedlemmer i Tyrkiet. Minoritetsbørnene insisterer på en virkelighed, der hverken er i overensstemmelse med nationalstatens forestilling om ensartethed og national monokulturalitet (dogmet i den nationale idé om ét land, ét folk, én kultur, ét sprog, én religion) eller med opfattelsen af folkeskolen som en central institution i formidlingen af den nationale kulturarv. Minoritetsbørnene kommer ikke fra én fast defineret kultur til en anden tilsvarende, men bevæger sig i og mellem flere og forskellige sammenhænge, hvor kravene om opførsel, synspunkter og normeringer varierer. Deres udspil i skolen kan ikke beskrives som halvt af en, to eller flere kulturer, og er kategorialt forskellige fra en enhedstankegang, der er bundet sammen med en essentialistisk kulturopfattelse.

Skolens kulturelle selvfølgelighed er ligeledes genstand for Sally Andersons studie af, hvordan børn lærer at agere i skoleklassen og skabe forskel og lighed mellem hinanden (2000). Idet hun ikke interesserer sig for forskel og lighed i etnisk betydning, er hendes studie ikke et minoritetsstudie i traditionel forstand. Det interessante er imidlertid, at hun igennem at studere skoleklassen som en kulturel praksis, hvor børnene – efter den danske folkeskoles ideal - går sammen i hele ni år, i tryghedens navn, frembringer en viden om, hvordan forskel og lighed praktiseres og normaliseres i folkeskolen. Hendes studie er motiveret af en formodning om ”*at et bedre kendskab til hvordan vi (danskere) opfatter og gør forskel indbyrdes mellem hinanden kunne frembringe en mere nuanceret forståelse af hvordan vi (danskere) opfatter og gør forskel mellem os selv og indvandrere.*” (ibid. 7).

Et antropologisk feltarbejde på samme skole i flere klasser danner rammen om hendes analyse af sociale interaktionsformer. Hun fokuserer på, hvordan gensidighed markeres og tilvejebringes gennem aftaler, troskab, enighed og løbende forhandlinger om ”*hvem skal være, sidde, arbejde, løse opgaver, feste med hvem?*”. En vigtig slutning i bogen er, at den sociale orden skabt gennem skolens vægtning af det at ”*kende og ple-*

je” synes at dominere andre former for orden (bl.a. en faglig orden), der findes i skolen. At have et kendskab til den implicite kultur i klassen, drejer sig på mange måder om at have en kropslig fornemmelse for, hvornår det til mindste detalje er passende at gøre noget bestemt, eksempelvis at henvende sig til læreren præcis i det øjeblik, det passer læreren, og på en måde, der vækker lærerens engagement og nysgerrighed. Anderson har i sin undersøgelse af klassen – og kulturelle mønstre dér, som ikke er ’essentielt’ danske, men kun danske ’i praksis’ – ”forsøgt at fange kernen i det fællesskab som nogle indvandrerbørn formodes ikke at passe ind i.” (ibid. 21). Vi bliver efter min vurdering bedre rustet til at planlægge og omstrukturere praksis i en flerkulturel og flersproget retning gennem Andersons påvisning af, hvordan den implicite kulturelle viden er med til at producere den daglige skolepraksis (i det unikt danske klasse- og klasselærersystem).

Kulturanalysens forskydning henimod at studere den majoritetsdominerede kulturelle selvfølghed og de praksisformer, der både understøtter og forvirrer ’kulturens orden og implicite viden’ er en væsentlig og nødvendig tilføjelse til etniske minoritetsstudier i skolen. En yderligere tilføjelse, som har været fraværende indtil nu, er de kønnede og relationelle minoritets- og etnicitetsstudier. Dette fravær udfylder bl.a. Yvonne Mørck (1998) og Dorthe Staunæs i sit nuværende Ph.d.-projekt, der handler om tilblivelser af etniske og kønnede subjekter i folkeskolens 7. klasse.¹⁰

Projektet undersøger hvilke betydninger etnicitet og køn får i relationerne mellem skolens aktører; ”således de kønnede og etniske subjektiveringsprocesser, dvs. de processer, hvorigennem mennesker udvikler sig gennem deres livsbetingelser og igennem den måde, de forholder sig til dem på. Set igennem den optik er eksempelvis dreng med anden etnisk baggrund ikke nogen man er per se, men noget man bliver i et samspil mellem de øvrige elever og i skolen som institution.” (Staunæs 2001). Undersøgelsen baserer sig på en forudsætning om at ”skolelivets positioner kan befolkes på forskellige måder, men der er grænser og de udgør så at sige de bander, hvor indenfor skolelivet udspilles.” (ibid.). De mest legitime og normerende grænser, som Staunæs indtil videre har fundet, er, ”obligatorisk heteroseksualitet”, ”obligatorisk monokulturalitet” og ”obligatorisk danskhed”. Figurer, der udfordrer disse grænser, kaldes ”grænsefigurer og de kan forstyrre det selvfølge, det tagen for givne og dermed destabilisere kultur- og naturliggørelser af bestemte subjektformationer.” (ibid.).

Endelig arbejder Iben Jensen i bogen ”Interkulturel kommunikation i komplekse samfund” (1998) med kultur som en social konstruktion, som et åbent begreb det kun giver mening at definere i en given kontekst eller social relation. Undersøgelsens mest

---

¹⁰ Dorthe Staunæs’ Ph.d.-projekt har titlen *Etnicitet, køn og skoleliv*. Stipendiet er tilknyttet Institut for kommunikation, Roskilde Universitetscenter. Det empiriske materiale er lavet i to forskellige skolekontekster i Storkøbenhavn i efteråret 1999 og foråret 2000. Det empiriske materiale består af fotos, interviews, deltagerobservationer og dokumentarisk materiale. Projektet abonnerer på poststrukturalisme, social konstruktionisme og det man kan kalde post-post social konstruktionisme eller Aktørnetværksteori (Staunæs 2001: kortfattet beskrivelse af projektet til intern brug). Staunæs har i bogen *Transitliv. Andre perspektiver på unge flygtninge* (1998) erfaringer med at benytte bl.a. fotos i analysen af de unges liv og identitet.

fremtrædende empiriske materiale er kvalitative interviews med 15-17-årige unge fra to udvalgte folkeskoler; en skole i provinsen med få flerkulturelle elever (en betegnelse som forfatteren bruger om unge med en anden kulturel baggrund end den danske) og en skole i storbyen med mange flerkulturelle elever. Interviewene forløb som samtaler med de unge - individuelt og i grupper - om erfaringer i hverdagen og forholdet til unge med en anden kulturel baggrund end dem selv.

Forfatteren henter inspiration til sin analyse af unge, identitet og interkulturel kommunikation fra begreberne globalisering, diaspora og kulturel identitet. Begreberne har ifølge Jensen den fordel, at de er udviklet i direkte sammenhæng med den kulturelle mangfoldighed de unge udtrykker sig igennem og om. De er hverken bundet til et bestemt sted eller nationalkultur, eller iboende individet som noget 'naturligt' og uforanderligt. Studier af hvad kultur betyder for kommunikation og kulturel identitetsdannelse er ifølge forfatteren udtryk for og må analyseres som sociale konstruktioner; vi konstruerer kultur i sociale interaktions- og kommunikationsprocesser.

Skolen er rammen om en af flere sociale virkeligheder for de unges dialoger. Gennem bl.a. Bourdieus kapitalbegreb studeres de unges værdier og praksis i et relationelt perspektiv. Jensens konklusion er ”*at den institutionelle ramme giver plads til det flerkulturelle, men tilskriver det danske en større værdi.*” (ibid. 150). Lærerne er ligeledes tilbøjelige til at favorisere majoritets elever og tilbyde de flerkulturelle elever en plads i fællesskabet, hvis de socialt og fagligt fungerer på samme måde som majoritets elever. Inspireret af Bourdieu udvikler forfatteren begrebet 'national kapital', der refererer til at dansk-danske unge har et medfødt fortrin sammenlignet med flerkulturelle unge. Majoritetsunge har et selvfølgeligt forhold til, at deres nationale kapital ikke er til forhandling, hvorimod de flerkulturelle unge giver udtryk for et ”*ønske om ikke at blive danskere, men at blive lukket ind i et socialt fællesskab, hvor deres etniske baggrund ikke tilskrives betydning*” (ibid. 163).

6. Afrunding

Forskningen inden for området skolen og etniske minoriteter har i 90'erne primært interesseret sig for folkeskolens såkaldte flerkulturelle rummelighed; der nogle gange henviser til elevernes sammensætning slet og ret og andre gange til sproglige og kulturelle ordninger i den hensigt at tilbyde alle elever en ligeværdig skolegang. Undersøgelser af skolens flerkulturalitet er – som beskrevet i det foregående – præget af den omfattende nordiske forskning i andetsprog, interkulturel pædagogik, kulturel identitet, kodeskift og modersmålsundervisning, ansættelse og brug af tosprogede lærere i det ordinære skolesystem samt tosprogede indskolingsordninger. Folkeskolens flerkulturelle rummelighed håndteres imidlertid ikke på alle skoler som en særlig ordning for minoritets elever, men derimod snarere som en uomgængelig individuel hensyntagen til alle elever, uanset hvilke sociale, kulturelle og sproglige baggrunde eleverne måtte have på den pågældende skole. På disse skoler opfatter man flerkulturaliteten som et almindeligt vilkår i en almindelig 'dansk' folkeskole.

Den flerkulturelle rummelighed må imidlertid i fremtiden studeres i sammenhæng med, at etniske minoriteter er ujævnt fordelt på landets skoler, og tillige ujævnt fordelt i boligområder med relativt mange minoritetsborgere. I disse områder er det tankevækkende, at den ene af skolerne tilsyneladende forbliver den såkaldte 'hvide' skole – underforstået at minoritets elever ikke udgør majoriteten. Også i disse lokalområder søger både socialt opadstigende majoritets- og minoritetsforældre andre skoler til deres børn end de lokale skoler med *for* mange minoritets elever (Johansen 1999). Alene af den grund er det vanskeligt at give et entydigt svar på, hvordan folkeskolen i fremtiden kan og skal håndtere rekruttering og fordeling. Man kan som svar på dette hævde, at folkeskolens rummelighed i fremtiden handler om at være en skole, der bevarer sine kvaliteter i et område præget af, at de bedre stillede forældre vælger den lokale integration fra. I forskningen fremover er det derfor helt nødvendigt at undersøge positive og fremadrettede eksempler på kulturelt rummelige skoler, som yder en indsats for at tilbyde alle elever – uanset kulturel, sproglig og socioøkonomisk baggrund – en ligeværdig, inspirerende og fagligt udfordrende skolegang; og trods tendensen til de lokale borgeres manglende integrationsvilje.

Forskningen på dansk grund har til gengæld ikke – som i Sverige – undersøgt den flerkulturelle skole på et filosofisk grundlag, og herunder undersøgt forholdet mellem grundlæggende fælles værdier og særlige værdier inden for rammerne af skolens virksomhed (Gerle 1999, Nordenbo 1997, Roth 1998). Her interesserer man sig for forholdet mellem fælles værdier i samfundet om demokrati, medborgerskab, personlig lighed, frihed og autonomi, og specifikke værdier som de bl.a. kommer til udtryk i den muslimske kulturarv. Flere skoler er ganske vist med årene blevet bedre til at håndtere de problematikker, der opstår i mødet mellem forskellige religiøse traditioner og praktikker (eksempelvis om muslimske piger har pligt til at deltage i klassens svømmeundervisning og årlige lejrture) (Moldenhawer 2001, Nordheden 1998, Otterbeck 1996). Denne forskningstradition vil med fordel kunne indgå i fremtidige studier af skolens flerkulturelle rummelighed.

På et mere didaktisk plan er den aktuelle forskning i Danmark om at bringe kristendomsfaget på højde med den flerkulturelle realitet et skridt i denne retning (bl.a. Jensen 1999). Der er tilsvarende behov for forskning i, hvordan de nationale læseplaner i folkeskolen er indskrevet i en nationalstatslig og monokulturel selvforståelse (Hvistendahl 2001).

Sidst, men ikke mindst skal forskningen fremover fastholde det relationelle perspektiv på skolens flerkulturelle rummelighed. Gør man ikke det, kommer man – som Røgilds skriver i sit forskningsnotat – *”til at overse den fornægtelse af hverdagsracismen, de unge støder på, når man i det danske samfund bliver ved med at operere med et integrationsbegreb, der ikke er baseret på en gensidig integrationsproces.”* (Røgilds 2002). Det omtalte potentiale i den kulturanalytiske tilgang bør kombineres med potentialerne i den udannelsessociologiske forskning i fremtidens studier af den flerkulturelle skole. Den flerkulturelle skole studeres bedst gennem komplementære studier af praktikker og betydningsdannelse, på såvel mikro- som makroplan. Jeg skal til allersidst formulere en række problematikker, man kan studere i det perspektiv.

- Hvilken integrationsforståelse og -retorik formidles i skolens selvforståelse og praksis, og hvordan reagerer forskellige grupper af elever på disse?
- Hvilken sammenhæng er der mellem skolens 'konstruktion' af ligheder og forskelle og objektive forskelle i status, position og muligheder blandt eleverne?
- Hvilken rolle spiller skolen i forskellige elevernes sociale mobilitets- og reproduktionsstrategier, og hvorledes påvirkes disse strategier for minoriteter af de translokale, transkulturelle og transnationale netværk, de indgår i?
- Hvordan kan vi tale om folkeskolen som en identitetsskole, og hvad betyder det for forskellige elevers muligheder for at positionere sig på den ene side, og danne identiteter der kan anerkendes på den anden side?

Litteratur

- Andersen, Suzanne (1994): *Pragmatiske aspekter af kodeskift hos tosprogede børn*. København, Københavnerstudier i tosprogethed K2., Danmarks Lærerhøjskole.
- Anderson, Sally (2000): *I en klasse for sig*. Gyldendal Uddannelse.
- Bourdieu, Pierre m.fl. (1999): *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1997a): The Forms of Capital. Halsey, A.H. (Eds.): *Education. Culture, Economy, Society*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, J.C. (1977): *Reproduction In Education, Society and Culture*. London and Beverly Hills, Sage Publications.
- Clausen, Inger og Moldenhawer, Bolette (1993): *Dig og Mig og Vi To – Evaluering af tokulturelle klasser*. Pædagogisk Central, Hvidovre.
- Durkheim, Émile (2000 (1902/1930)): *Om den sociale arbejdsdeling*. Hans Reitzels Forlag.
- Durkheim, Émile (1975/1911): *Opdragelse, uddannelse og sociologi. En bog om opdragelsens og uddannelsens funktion i samfundet*. Carit Andersens Forlag & Finn Suensons Forlag.
- Gerle, Elisabeth (1999): *Mångkulturalism – för vem? Om Sverige i förändring*. Nora: Bokförlaget Nye Doxa.
- Gimbel, Jørgen m.fl. (2000): *"Det bedste Københavns Kommune har foretaget sig hidtil". Beskrivelse og evaluering af sproggruppeforsøg i skoledistrikterne 6 og 12 i Københavns Kommunes Skolevæsen 1996-99*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 31. Danmarks Lærerhøjskole.
- Gimbel, Jørgen (1994): *Undervisning af tyrkiske elever i Køge kommune*. København, Københavnerstudier i tosprogethed. Køgeserien Bind K3. Danmarks Lærerhøjskole.
- Gimbel, Jørgen (1992): *Modersmål og andetsprog. Tosproget undervisning for tosprogede elever*. Dokumentation om indvandrere, årg. 13, nr. 1. København: Mellempøkeligt Samvirke.
- Hansen, Erik Jørgen (1995): *En generation blev voksen*. Socialforskningsinstituttet. København.
- Holmen, Anne (1993): Dansk som andetsprog – tilegnelse og undervisning. Skutnabb-Kangas m.fl. (red.): *Uddannelse af minoriteter*. Københavnerstudier i tosprogethed 18, Danmarks Lærerhøjskole.
- Holmen, Anne (1994): Flere veje til dansk. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*. Nr. 3, 42. årg.
- Holmen, Anne & Normann Jørgensen, Jens (1993): *Tosprogede børn i Danmark. En Grundbog*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Hvenekilde, Anne m.fl. (1996): Grunlagsdokument "Språktilegnelse og tospråklighed". *Tilpasset sprogkopplæring for minoritets elever*. Konsensuskonferanse 9.-10. januar 1998. Norges Forskningsråd.
- Hvistendahl, Rita (2001): *Elevportretter. Fra det flerkulturelle klasserommet*. Universitetsforlaget.
- Høgmo, Asle E. (1990): *Enhet og mangfold. Utvikling av flerkulturelle grunnskoler i Oslo*. Oslo: ad Notam.

- Johansen, Louise V. (1999): Forældrenes flugt fra den generende forskellighed. Peter Hervik (red.): *Den generende forskellighed. Danske svar på den stigende multikulturalisme*. Hans Reitzels Forlag.
- Jensen, Iben (1998): *Interkulturel kommunikation i komplekse samfund*. Roskilde Universitetsforlag.
- Jensen Tim (1999): Et religionskritisk religionsfag – En sekulær stats svar på den fler-religiøse udfordring. Christoffersen, Lisbet & Simonsen, Jørgen Bæk (red.) 1999: *Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling*. Nævnet for etnisk ligestilling.
- Just Jeppesen, Kirsten J. (1993): *Skolen – en nøgle til integration?*. Socialforskningsinstituttet.
- Kofoed, Jette (1994): *Midt i normalen. Om minoriteter og den nationale idé*. Københavnerstudier i tosprogethed, bind 24, Danmarks Lærerhøjskole.
- Københavns Skolevæsen (1995): *Dansk i multikulturelle klasse: Delrapporter:- Elevernes forudsætninger og færdigheder, - Ikke kun et spørgsmål om sprog, - Rammer og mål*.
- Laursen, Helle P. (2001): *Magt over sproget – om sproglig bevidsthed i andetsprogstilegnelsen*. Akademisk.
- Laursen, Helle P. (1992): *På tyrkisk hedder det ip ... Samtalens betydning for tosprogede børns sprogudvikling*. København, Københavnerstudier i tosprogethed, K1., Danmarks Lærerhøjskole.
- Mehan, Hugh (1979): *Learning Lessons*, Cambridge, Mass, Cambridge. Harvard University Press.
- Moldenhawer, Bolette (2001): *En bedre fremtid? Skolens betydning for etniske minoriteter*. Hans Reitzels Forlag.
- Moldenhawer, Bolette (1999a): På vej ud i livet. *Humaniora*. Nr. 4. 14. årgang.
- Moldenhawer, Bolette (1999b): Etniske minoritetsunge – nye synsvinkler, nye udfordringer. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 3, 99, September.
- Moldenhawer, Bolette (1996): Folkeskolen i en kulturel brydningstid. *Social Kritik*, Nr. 45/46, sept.
- Moldenhawer, Bolette (1994): *Etniske minoriteter, kultur og skolegang - et relationelt studium af skolestrategier og flerkulturel rummelighed*, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.
- Møller, m.fl. (1998): *Tosproget udvikling. Studier i Køge-projektet*. Københavnerstudier i tosprogethed. Køgeserien K4, Danmarks Lærerhøjskole.
- Mørck, Yvonne (1998): *Bindestregs-Danskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Samfundslitteratur. Forlaget Sociologi. Frederiksberg.
- Nordenbo, Sven Erik 1997: Le concept équivoque d'identité nationale. Attitudes internationales et multiculturelles dans l'éducation danoise. *(Le)télémaque*, Nr. 10-11 mai, 47-59.
- Nordheden, Inger 1998: *Jeg kan namnet på elva farfar – om vardag och lärarroll i en mångkulturell klass*. Mångkulturellt Centrum, Stockholm.
- Normann Jørgensen, Jens og Holmen, Anne (red.) (1990): *To kulturer i klasseværelset*. Danmarks Lærerhøjskole.
- Ogbu, John U. (1978): *Minority Education and Caste: The American System in Cross Cultural Perspective*. New York: Academic Press.
- Ogbu, John U. (1987): Variability in Minority School Performance: A Problem in Search Explanation, *Anthropology & Education Quarterly*, Vol. 18, Nr. 4.
- Ogbu, John U. (1991): Immigrant and Involuntary Minorities in Comparative Perspective. Ogbu, J.U. and Gibson, M.A. (Eds.): *Minority Status and Schooling. A Comparative Study of Immigrant and Involuntary Minorities*. Garland Publishing, Inc. New York and London.
- Ogbu, John U. (1998a): *Community Forces and Minority Educational Strategies: The Second Part of the problem*. Department of Anthropology, Berkeley, CA (Ikke publiceret manus).
- Ogbu, John U. (1998b): *The Study of Community Forces: Some Theoretical & Methodological Issues*. Graduate School of Education, Harvard University. Department of Anthropology, Berkeley. CA.
- Ogbu, John U., Simons, H. D. (1998): Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education, *Anthropology & Education Quarterly*, Vol. 29, Nr. 2.
- Otterbeck, Jonas 1996: Muslimska elever och religiös identitet. I: Hultinger, Eva-Stina & Christer Wallentin (red.): *Den Mångkulturella Skolan*. Studenterlitteratur, Lund.
- PLS-Consult (1996): *Hovedresultater fra en Totalundersøgelse II*.

- Roth, Hans Ingvar 1998: *Den mångkulturella parken. Om värdegemenskap i skola och samhälle*. Skolverket. Stockholm.
- Quist, Pia (1998): *Ind i gruppen – ind i sproget*. Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K5, Danmarks Lærerhøjskole.
- Skutnabb-Kangas m.fl. (red.) (1993): *Uddannelse af minoriteter*. Københavnerstudier i tosprogethed 18, Danmarks Lærerhøjskole
- Undervisningsministeriet (1998): *Vejledning om organisering af folkeskolens undervisning af tosprogede elever*.
- Undervisningsministeriet (1995): *Dansk som andetsprog*. Faghæfte nr. 19, Folkeskoleafdelingen.
- Undervisningsministeriet (1995): *18-måneders vurdering af Integrationsprojektet*. Byudvalgets handlingsplan punkt 26.
- Vidø, Steen og Ziegler, Mette (1995): *Udviklingsprogram for integration af to-sprogede børn i Ishøj Kommune*. Mercuri Urval.
- Westerberg, Boel (1987): - *det är ju vi som är negern... Om kulturmöten i skolan. Dialogos*.
- Århus skolevæsen (1991): *Hvordan? Undervisning i multikulturelle klasser. Der er så meget vi skal tale med hinanden om*.
- Århus skolevæsen (1993): *Sådan – om undervisningen på en skole, hvor langt de fleste af eleverne kommer fra hjem, hvor man taler et andet sprog end dansk ... og der er så meget, vis skal med tale med hinanden om*.

© Bolette Moldenhawer

ISSN 1601-5967

Published by:

AMID

Aalborg University

Fibigerstraede 2

DK-9220 Aalborg OE

Denmark

Phone + 45 96 35 91 33

Fax + 45 98 15 11 26

Web: <http://www.humsamf.auc.dk/amid>

AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark
The Academy for Migration Studies in Denmark

Director: Professor dr. phil. Ulf Hedetoft

The Academy for Migration Studies in Denmark, AMID, is a consortium consisting of researchers at research centers representing three institutions of higher education and two research institutes. AMID is supported by the Danish Research Councils of the Humanities and the Social Sciences.

The Consortium consists of the following members:

Aalborg University--Department of Sociology, Social Studies and Organization, Department of Economics, Politics and Administration, as well as *SPIRIT* (School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality) and Institute for History, International and Social Studies. Aalborg University is the host institution.

The Aarhus School of Business--CIM (Centre for Research in Social Integration and Marginalization).

Aarhus University--Department of Political Science.

The Danish National Institute of Social Research (Socialforskningsinstituttet, SFI).

The Institute of Local Government Studies (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF).